

Մուսատաղի Պապեճական Արձագանգներ

Հեղինակ՝ Թովմաս Հապէշեան,
Պէյրուք 1986, Տպ. Էրեբունի, 175 էջ:

Թովմաս Հապէշեանի այս գիրքը, որ նուիրուած է Մուսատաղի բարբառին եւ ժողովուրդին կենցաղային ասոյթներուն, հեղինակին երկար տարիներու համբերատար եւ անխոնջ աշխատանքին արգասիքն է: Ամէն հայ, եւ մասնաւորաբար մուսատաղցի ամէն հայորդի, մեծ հետաքրքրութեամբ պիտի կարդայ զայն, որովհետեւ ան կը պարունակէ բարբառային ասոյթներէն զատ՝ Մուսատաղի ժողովուրդին սովորութիւնները, ականդութիւնները, համոզումները, տեղանունները, բանահիւսական պատառիկները, պարերգները, բժշկական մասնագիտութիւնները, առածները, մաղթանքները, կենդանիներու եւ թռչուններու անունները, վայրի բոյսերու անունները եւ զանազան ծանօթութիւններ Մուսատաղի եկեղեցիներուն, կերակուրներուն, վարպետ արհեստաւորներուն, հեքիաթներուն, եւն. մասին: Բաւ է աչքի առջեւ ունենալ նիւթերու միայն ցանկը, իմանալու համար թէ հեղինակը ո՛րքան աշխատանք տարած է այս երկասիրութիւնը գլուխ հանելու համար:

Որպէս Մուսատաղի հերոսներու շառաւիղ եւ տեղեակ Մուսատաղի ժողովուրդի անցեալին ու ներկային, ծանօթ լեզուին, բարբերուն եւ միւս բոլոր մանրամասնութիւններուն, գնահատելով հանդերձ Թովմաս Հապէշեանի տարած երկար տարիներու աշխատանքն ու յոգնութիւնը, կը մըղւինք կարգ մը ճշդումներ կատարելու Մուսատաղի բանահիւսութեան եւ բառերու ճշգրիտ իմաստին մասին, որպէսզի մուսատաղցի նոր սերունդը, եւ անոր բարբառին ապագայ մեկնաբանները, ուղիղ հիմերու վրայ կատարեն իրենց ուսումնասիրութիւնները:

Թուվմաս Հապէշեան, ըլլա՛յ բառերու իմաստին տեսակէտէն թէ բանասիրական պատառիկներու վերլուծումներու պարագային, մանրակրկիտ քննութիւն եւ ստուգաբանութիւն կատարած չէ՛ միշտ: Այլ բաւարարուած է իր անձնական հմտութեամբ: Նման երկասիրութիւն մը կը պահանջէ խիստ մերձեցում եւ ստուգաբանութիւն, այլապէս այդ աշխատանքը օգտակար ըլլալու փոխարէն, պիտի խաթարէր բարբառին կառոյցը:

Այս էջերով կը փորձենք ամբողջացնել մուսալեռեան բարբառի շուրջ կատարուած ուսումնասիրութիւններէն մին: Սկսինք ուրեմն:

*

• «ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ»-ու բաժնին մէջ, հատորին հեղինակը կ'ըսէ. «Պարելու եռանդը գրգռող եւ ձախաւեր պարողը հեզնող երգիծանք մըն էր հետեւեալը, որ կ'ընկերանար մանուկներուն պարին. —

Քիստընըթէն, փռոտուն ա՛գէն,

Կ'ըննի խա՛ղու միւր ծըրտիւտ ա՛գէն...

Թարգմանութիւն. — Քրիստոնէութիւն (հայութիւն), փռած պոչը
Կ'ընէ խաղի մեր ծրտոտ պոչը (պոչաւորը):

Խայտառակութենէն չվախցող եւ գլխէ վեր գործերու միջամուխ եղող ու խայտառակուող ազգակիցներու ուղղուած հեզնանք մըն է հաւանաբար, որ տեղ փոխելով՝ մտած է մանուկներու մարզին մէջ» (էջ 41, 2.):

Եղա՞ւ...: Որո՞ւ ուղղուած է հեզնանքը. խայտառակութենէ չվախցող ազգակիցներո՞ւ, քրիստոնէութեա՞ն, հայութեա՞ն: Քրիստոնէութիւնը պո՞չ ունի, ան ալ ծրտո՞տ...: Հեղինակը սխալ մեկնաբանած է այս պատառիկը: Ուղիղ ձեւը, ըստ մեզի, հետեւեալն է.

Քրիստընըթէն, փռուում միւր դէն,

Թըղ ըննի խաղու միւր ծըրտիւտ ագէն:

Թարգմանութիւն. — Քրիստոնէութիւնը սփռուած է մեր կողմ
(հայութեան կողմ),

Թող ելլէ պարէ մեր ծրտոտ պոչաւորը:

Մուսատաղի մէջ, մենք դարեր շարունակ պաշարուած մնացած ենք՝ քրիստոնէութիւնը կամ հայութիւնը հալածող ժողովուրդէն: Եղած է նաեւ շրջան մը, ուր քրիստոնէութիւնը պարտադրած է ինքզինք շրջանին մէջ: Ասոր համար, հայութիւնը ուրախացած է ու երգած է. «Թող ելլէ պարէ մեր ծրտոտ պոչաւորը»: Պատառիկը կ'ակնարկէ թշնամիին, ոչ հայութեան: Ան ըսել կ'ուզէ. քանի քրիստոնէութիւնը տարածուած է մեր կողմերը, մենք այլեւս վախ չունինք: Թող ելլէ պարէ ծրտոտ պոչով մեր թշնամին: Նայինք ինչ կ'ելլէ ձեռքէն: Այս պատճառով, մանուկներու պարը կը շարունակուի ուրախութեամբ:

*

• Թովմաս Հապէշեան, «ՊԱՐԵՐԳՆԵՐ» գլխուն մէջ (էջ 41-42), գոհացած է մէջբերելով երեք պարերգներ, մինչդեռ շատ աւելին ունինք: Օրինակ.

Ա. Հոյ, հոյ, նազանըմ:

Բ. Հէյ թըռռանք, հէյ վազընք:

Գ. Եոր, եոր, կիւզալ եոր:

Դ. Հըմմը հըմմը:

Ե. Լէուլա, Հալպէիների եա լէուլա:

Զ. Լէյմունի, լէյմունի:

Հոս մէջբերենք ու թարգմանենք «Հոյ նազանըմ» պարերգը:

ՀՈՅ, ՀՈՅ, ՆԱԶԱՆԸՄ

Աշէն աղուիր, դէուն քալաշ
Հոյ հոյ նազանըմ,
Սէօրտըս կուտում քի պալաշ
Նիմնա, նիմնա, նիմնայի:

Դէուն մանուշկը հիւտ կունես
Հոյ հոյ նազանըմ
Ջախրէդ գոգ մը վուրդ կունես
Նիմնա, նիմնա, նիմնայի:

Պըր սագգին գհարսնցէուն
Հոյ հոյ նազանըմ
Սակմոն կ'եւորթու իրենց տէուն
Նիմնա, նիմնա, նիմնայի:

Աղջիկ աղուոր, սիրելի,
Հոյ հոյ նազանիմ,
Սիրտս կու տամ քեզ ձրի,
Նիննա, նիննա, նիննա է:

Դուն մանուշակ կը հոտիս,
Հոյ հոյ նազանիմ,
Դէմքիդ զոյգ մը վարդ ունիս,
Նիննա, նիննա, նիննա է:

Պիտ՝ զարգարեն հարսնցուն,
Հոյ հոյ նազանիմ,
Թափօրն կ'ուղղուի իրենց տուն
Նիննա, նիննա, նիննա է:

Փխացեուն կեռ թըմզըրկի
Հոյ հոյ նագանըմ
Նիշանձուէն անոռ հիմաուի
Նիմնա, Գիմնա, Գիմնայի:

Փեսացուն մեղմ կը ժպտի,
Հոյ, Հոյ, Նագանիմ,
Զեռքը հարսին հինա է,
Նիննա, նիննա, նիննա է:

*

• «ՄՈՒՍԱ-ԼԵՌԱՆ ՀԻՆ ԽԱՂԵՐԸ» գլուխին մէջ (էջ 44-50), Թ. Հապէշեան նոյնացուցած է «Խէտփոշակ» եւ «Պուհըվիլաք» խաղերը, որոնք իրարմէ տարբեր են: Թ. Հապէշեանի բացատրածը (էջ 48, թիւ 8), «Պուհըվիլաք» խաղն է: Իսկ «Խէտփոշակ» խաղը հետեւեալն է.

Զորս կամ հինգ հոգի վիճակ կը ձգեն, թէ որուն աչքերը պիտի կապեն: Որուն որ վիճակը ելլէ, անոր աչքերը թաշկինակով մը կը կապեն: Միւս խաղընկերները, կարգով, ձեռքով կը զարնեն անոր գլխուն: Ան, որուն աչքերը կապւած են, իւրաքանչիւր հարուածէն ետք, խաղընկերներէն մէկուն անունը կու տայ: Եթէ կրցաւ գուշակել զարնողը, կը յաղթանակէ ու կը կապեն իր գուշակած անձին աչքերը: Եւ այսպէս խաղը կը շարունակուի:

Թ. Հապէշեան, այս խաղերուն առթիւ, կը կատարէ հետեւեալ խորհրդածութիւնը. «Շատ հաւանաբար բերդախաղը եւ խուփաչուկը Խաչակիրներու շրջանէն մնացած խաղեր են, որովհետեւ երկուքին ալ կեդրոն քարը պալլ կը կոչուի, որ եւրոպական բառ է» (էջ 48):

Ճիշդ է, թէ պալլ բառը ֆրանսերէն է եւ կը նշանակէ «Վենետիկի դեսպան ի Պոլիս»: Բայց ի՞նչ կապ ունի Վենետիկի դեսպանին հետ վերոյիշեալ կեդրոնական քարը, որուն շուրջ կը դառնան մանկական խաղերը: Մենք ունինք պալլ բնիկ հայկական բառը, որ կը նշանակէ քարաժայռ կամ անշարժ քար (տես Հ. Աճառեան): Վերոյիշեալ պալլին արմատը մեր հայկական պալլ բառն է, եւ ոչ թէ ֆրանսական պալլը:

*

• «ՀԱՅԵՐԷՆ ՈՒՇԱԳՐԱԻ ԲԱՌԵՐ՝ բաժինին մէջ (էջ 51-67), Թ. Հապէշեան Ասնիլ բայը այսպէս կը բացատրէ. «ԱՍՆԻԼ-Անցնիլ. ընթացիկ իմաստէն զատ կը նշանակէ նաեւ կրակին կամ լոյսին մարիլը» (էջ 52):

Բային ուղիղ ձեւը ոչ թէ Ասնիլ է, այլ Անցնիլ, որով-

հետեւ մուսալեոեան բարբառով չենք ըսեր «անսուծ տարայ, անսու գնիւց, լայս անսու», այլ կ'ըսենք «անցուծ տարայ (անցեալ տարի), անցու գնիւց (անցաւ գնաց), լայս անցու (լոյսը մարեցաւ):

• «Հայերէն Ուշագրաւ Բառեր» բաժնին մէջ, Թ. Հապէշեան բառերը դասաւորած է այբբենական շարքով: Արդ այդ այբբենական շարքէն զանց ըրած է Ձ. Ղ. Ծ. Մ. Յ. տառերով սկսող բառերը: Արդեօք այդ հինգ սկզբնատառերով ուշագրաւ բառեր չունի՞նք մուսալեոեան բարբառին մէջ: Ունինք:

Ահա այդ հինգ սկզբնատառերով բառերու նմոյշներ:

Ձագմար : Ձագ Մար: Թուխս նստած հաւ:

Ձագուր : Ձագար:

Ձիւռնիւց : Ձեռնոց, թոնիրը հաց թխելու ժամանակ ձեռնոց կը հագուէին, որ մինչեւ արմուկը կը հասնէր եւ կը գործածուէր տաքէն պաշտպանուելու համար:

Ձիւղ : Արատամը լուծին միացնող երկայն ձող:

Ձմրոնիլ : Ձմեռը անցընել:

Ղուղան : Փոքր մանգաղի (գալուշ) բռնատեղի: Իսկ խմոր բանալու ղուղանին՝ գլան կ'ըսեն (Օգլաղա):

Ճագում : Խոտ մը, զոր անասունները շատ կը սիրեն:

Ճաղպիլ : Յրուել:

Ճաննիտիլ : Տառապիլ, նեղութենէ այրիլ, ճենճերիլ:

Ճապղտիլ : Իրարմէ հեռացնել:

Միլ : Երկաթէ հաստ ասեղ, գուլպայ կամ բրդեղէն հիւսելու համար, ճաղ:

Ճուրղուն : Զորդան (տես Հ. Աճառեան). խողովակ, ուրկէ տանիքին ջուրը կը թափի, ջրյորդան. կամ աղբիւրի բերնին զետեղուած խողովակ:

Ճումէթ : Ժիւ: Մի քանի հատիկներով ողկոյզ, կամ ողկոյզէն փրցուած մի քանի հատիկներ: Կը գործածուի նաեւ ծառին դիւրաբեկ ճիւղերուն համար:

Ճիւղըրիլ : Պաղէն ճիւղի պէս ըլլալ, սառիլ:

Ճփնա : Ժփնի, լեռնային մշտաթալար թուփ մը, որուն ծաղիկներուն վրայ մեղուն չի նստիր:

Մախուք : Մեծ ասեղ, մախաթ, որ կը գործածուի տոպրակ

կարելու համար:

Մաղմիւղ : Մաղմաղ, տաք մոխիր՝ մանր կայծերով խառնու-
ած:

Մամէուիս : Մամուիս, տեսակ մը սալոր, որ կ'ըլլայ կլոր եւ
սեւ:

Մանէջ : Իլ: Բառը կազմուած է «ման» եւ «էջ» մասերէ:
Բուրդ մանելու հին գործիք:

Մուխր : Մախր, դիւրավառ փայտ, որ հին ժամանակ կրակ
վառելու եւ լոյս տալու կը գործածուէր:

Մահակուն : Մահաքուն կամ մահադող:

Միզգա : Մոզի, էգ հորթ, որ տակաւին մայր եղած է:

Մանուշկըմար : Մանուշակի մայր, մանուշակագոյն եւ մեծ
բաժակով ծաղիկ:

Մլու : Մլուր, նօսր խաւ, սարդոստայն: Կը գործածուի աչ-
քի պարագային. «Իչուիս մլարից» (աչքերս մլուր-
ւեցան, այսինքն՝ յստակ չեն տեսներ):

Մստրցնիլ : Մօստել, անասունին ծիծը չփել, կակղցնել:

Մխիիւլ : Մխիլ, փոքր աման մը մեծ ամանի մը մէջ խօթել,
անոր պարունակած հեղուկէն մաս մը հանել: Գե-
տէն ջուր հանել որեւէ ամանով: «Մուխ» արմատէն
(տես Հ. Աճառեան):

Մարկաշ : Սեւամորթ: Կը թուի ֆրանսական *malgache* բառէն
ըլլալ, սակայն կազմուած է «մուր կաշի» բառե-
րէն:

Մրտինա : Մրտենի, մշտադալար մանր տերեւներով թուփ,
որուն պտուղը շատ անուշ կ'ըլլայ: Երկու տեսակ
է. մին՝ սեւ, միւսը՝ ճերմակ: Սարեակներուն
սիրած կերակուրն է:

*

«Հայերէն Ուշագրաւ Բառեր»-ու այբբենական ցանկէն
պակասող այս բառերը ներկայացնելէ ետք, այժմ կարգ մը
ճշդումներ կատարենք հոն գտնուող բառերուն բացատրու-
թեան մասին:

— «Թըթվիլ — Թօթուել. ցնցելով կամ երկար գաւա-
զանով պտուղները թափել ծառէն» (էջ 55): Ճիշդ է, թէ

«Թըթվիլ» կը նշանակէ գաւազանով ընկոյզը, ձիթապտուղը եւ դափնեպտուղը ծառէն թափել, սակայն ո՛չ թէ ցնցելով: Որովհետեւ երբ ցնցելով ըլլայ, այն ատեն բայը «Ժիժիլ» կը դառնայ:

«Թըթվիլ» կը նշանակէ նաեւ եփուած կերակուրը, որ կ'աւրուի: Կը գործածուի նաեւ խմորին համար. «հոս թըթվէուծ», (հայսը թթուեցաւ):

— «Իլվուծ էուր — Դարձած օրը. կը նշանակէ վաղ-
ւան յաջորդ օրը» (էջ 56): Ճիշդ է բացատրութիւնը. «Իլվուծ
էուր» կը նշանակէ յաջորդ օրը միայն: Վաղուան յաջորդող
օրուան կ'ըսենք «վէօղ չի միկաննէուր»:

— «Խիպուր — Խեփոր. պզտիկ, նօսր չոքամէջ քար,
որ յարմար է ձեռքով հեռարձակման համար» (էջ 57): Սխալ
բացատրութիւն. «խիպուր»ը խեփոր չէ, որ կը նշանակէ խե-
ցմորթի պատեան: «Խիպուր»ը «խիպար» է, որ որմնադրու-
թեան մէջ գործածուած մանր եւ նօսր քարերն են, որոնց
գործողութեան կ'ըսուի «խիպրիլ»:

— «Խուռ — Խոռ. կը նշանակէ թշնամական նայ-
ւածք» (էջ 58): Այս նշանակութիւնը ո՞ւսկից գտած է հեղի-
նակը, չենք գիտեր: Հ. Աճառեանի մօտ կը գտնենք հետեւեալ
իմաստները. — «Խոռ, ծակ, փոս, պարիսպի վրայ բացուած
խրամ: Ձորակ, կիրճ: Մարմնի վրայ վէրքի փոս: Խոռն, մի
տեսակ բոյս է: Խար, խարանուած տեղ կրակով կամ տաքցը-
ւած մետաղով»:

— «Չարուն — Չեռքի վրայ եղող վէրքի մը անդրա-
դարձ ուռեցքը կամ ցաւը անութիւն տակ... ոտքին վրայ...
կամ զիստի ներքնակողմը», եւն.: Հեղինակը կ'աւելցնէ.
«Հայերէնի մէջ համապատասխանը չկայ» (էջ 63): Եւ սա-
կայն «Չարուն» բառը զուտ հայերէն է եւ կազմուած է Չար-
ուն բառերէն եւ կը նշանակէ չար կամ ցաւցնող ուռեցք:

— «Պըլուր — Պլոր. փաթիլ, կլորած եւ հիւսուածք:
Այս բառէն կազմուած է Պըլլէիւր բառը, որ կը նշանակէ լու-
սամփոփ» (էջ 64): Շատ քմահաճ բացատրութիւն, որ ազդը-
ւած է մուսալեռեան ասոյթներէն: Ըստ Հ. Աճառեանին,
«Պլոր» կամ «Պիլլոր», բառերը «բիւրեղ» յունական բառէն
առաջ եկած են:

— «Ֆուռիլ — Ուռիլ բառն է, երեւի «Ֆ» տառով զօրացած: Տաքնալով կաթին բարձրանալը, նաեւ յանկարծ բարկանալն ու բորբոքիլը» (էջ 67): Մուսալեռեան բարբառին մէջ ունինք «Ֆուռիլ, ֆուռուշիլ, ուտիցիլ» երեք բայեր: «Ֆուռիլ» կ'ըսուի կաթին, լոլիկի ջուրին եւ մածունին համար, որոնք կը սկսին եռալ եւ վեր բարձրանալ, երբ կրակի վրայ կը դրուին: «Ֆուռֆուռիլ»ը կրակէն կամ տաքցուած հեղուկէն ազդուելով՝ մարդու մորթին ուռիլն է: Նոյն բայը կը գործածեն հարսանէթին համար, եւ խմորին, որ թոնիրի վրայ կը դրուի հաց թխելու համար. «Խմէօիր ֆուռուշուծ կէռ ֆիթա», (այսինքն խմորը վեր բարձրացած է, կը թափի): Իսկ «ուտիցիլ» բայը կը գործածուի, երբ վէրքի մը ազդեցութենէն կ'ուռի մարդուն ձեռքը, ոտքը կամ որեւէ մէկ անդամը:

— «Իլ — Այլ, օտար, ոչ ազգական» (էջ 69): Իլ «ընենել» բային հրամայականն է, կը նշանակէ նաեւ եղի՛ր:

— «Իշվուտ - Վիշապ: Արդեօք վիշապ բառին այլանդակուած ձեռն է» (էջ 70): Այս բառը ըլլալու է Իշվըհուտ եւ ոչ թէ Իշվուտ:

— «Ծուփ — Լայն յատակով աման, երկու կողմէն կանթով, ուր կերակուրներ կը տապկեն» (էջ 71): Կը նշանակէ նաեւ լեցուն, առատ. «Ալայդ բուն ծուփ ու ծէուփ ի տէռն մէիջ» (այսինքն՝ ամէն ինչ լեցուն է տան մէջ):

— «Ճըրմայթ — Ճըմո՞յթ: Ճիւղ՝ մայր ճիւղին միացած տեղէն փրցուած՝ կեղեւն ալ հետը միասին հանելով: Խաղողի ողկոյգէն փրցուած մաս» (էջ 72): Ճըրմայթ կամ ճըրմէթ կը նշանակէ մայր ճիւղէն շատ դիւրութեամբ փրցըող ճիւղ: Ճըրմէթ կ'ըսուի նաեւ խաղողի փոքր ողկոյգին (ճիւղ) կամ մայր ողկոյգէն փրցուած մի քանի հատիկներուն: Բայն է «ճըրմըթիլ»:

— «Մընմընակ — Անմընուկ: Հաւոջիլ: Բայն է «մընմընիլ», այսինքն քերուրտութի զգայնութիւն ունենալ» (էջ 73): Մընմընակ կը նշանակէ թռչնազգիներուն վրայ բնակող ոջիլ (մնիկ, մանրոջիլ, մաթիլ, մուն): Բայց «մընմընիլ» բայը բնաւ կապ չունի մընմընակ բառին հետ: «Մընմընիլ»ը՝ սաստիկ պաղէն մարդու ձեռքին կամ ոտքին այրիլը, կամ ցաւի ազդեցութենէն ասեղնոտիլը կը նշանակէ:

• «ԾԱԳՈՒՄԸ ԱՆԾԱՆՈԹ ԲԱՌԵՐ»-ու բաժնին մէջ, Թ. Հապէշեան մէջբերած է կարգ մը բառեր, որոնց ծագումը ծանօթ է: Այսպէս.

— «Աղդէում — Լաւ հասունցած եւ գրեթէ կէս չորցած ձիթապտուղ» (էջ 75): «Աղդէում» արաբերէն է: Արաբերէնի մէջ ալ այս բառը նոյն նշանակութիւնը ունի:

— «Ալլակ — Անասուններու պատրաստի կեր: Բայն՝ ալկիլ, այսինքն՝ անասուններուն կեր տալ» (էջ 75): Հ. Աճառեան ունի այս բառը. «Ալեկ, անասուններու կեր, որից կազմուած է ալկիլ բայը, սնուցանել, անասունին կեր տալ»: «Ալկամուն» բառն ալ հայերէն է. ասիկա ալեկի ամանն է, որուն մէջ ալեկ կը դրուի եւ անասուններուն վիզէն կը կախւի, որպէսզի դիւրութեամբ եւ առանց թափելու ալեկը ուտեն:

— «Անդուզտիլ — Անշնորհ ձեւով վազել» (էջ 75): Հ. Աճառեանի «ընդոստել, ընդոստնուլ» բայն է, որ ժամանակի ընթացքին «անդուզտիլ» եղած է:

— «Արուշա — Որթատունկի նեցուկ, որ երկճիւղ ծայր կ'ունենայ» (էջ 75): Արուշա կը համապատասխանէ «արիշ» բառին. «խաղողի սարփինայ, փայտեայ կազմած որի վրայ խաղողի որթն է բարձրանում» (տես Հ. Աճառեան):

— «Գիհիլ — Քշել: Անասունները առջեւը ձգած՝ առաջ մղել» (էջ 76): Նոյնը Հ. Աճառեանի մօտ. «Գիհիլ. վարել, քշել, մղել, առաջ քշել»:

— «Գ^օաթթուհիլ (*) — Հալածել: Պիթիասի եւ Հաճի Հապիպլիի բարբառին մէջ միայն կը գործածուի» (էջ 76): Աճառեանի մօտ կայ «Գիդդուր, իլ» որ կը նշանակէ «հալածել, յարձակող թշնամի, գունդ, հէն, աւազակ»:

— «Գ^օըլլադ — Գուղձ, հողի մեծ կտոր: Գ^օըլլադին արմատը գուլ է կարծեմ, ուրկէ կը կազմուի գլել բայը» (էջ 77): Ըստ Հ. Աճառեանի, գուլ կը նշանակէ «բուլթ՝ ոչ սուր դանակ, բթամիտ, որից կազմուած է գլիլ, բթանալ, գուլանալ»: Հետեւաբար կապ չունի գուլ արմատին հետ, ո՛չ ալ կը կազմուի գլել բայէն, որ կը նշանակէ «գերազանցել, յաղ-

(*) Այն Գ տառերը, որոնց վրայ դրուած է (°) նշանը, կարդացուելու են արաբերէն ڍ հնչումով:

թանակել»։ Գ^օլլաղ բառին արմատը հաւանաբար Գիլն է, որ ըստ Հ. Աճառեանի, կը նշանակէ «քար»։ Առաջին եւ նախնական նշանակութիւնն է գլտորիլ, գլտորում, գլորիլ» բառերուն։

— «Զաղուլ — Խորամանկ, զգուշաւոր» (էջ 78)։ Նոյնը Հ. Աճառեանի մօտ. «Զաղալ, նենգ, խաբերայ, խարդախ»։

— «Ընդգլիլ — Գործը մէկու մը վստահիլ՝ անմիջապէս կատարուելու համար» (էջ 79)։ Բաղդատել արարերէն «ընթըգիլ, ընթըգըլնա» բային հետ, որ կը նշանակէ վստահէ, վստահեցանք կամ ապաւինեցանք։

— «Թըստըկ — Բուռ մը ցորեն՝ ծղօտները առանց տերեւի, հասկերը քով քովի» (էջ 79)։ Հ. Աճառեանի մօտ, «Դաստակ, միջին հայերէն, տրցակ, կապոց, փոքրիկ խուրձ»։

— «Թուպ — Թզենիի տհաս պտուղը» (էջ 80)։ Նոյնը Հ. Աճառեանի մօտ. «Թուպ կամ թօպ, վտիտ, ճոզած, տկար, պտուղների համար ասուած, մանաւանդ թզենիի»։ Մուսալեռեան բարբառին մէջ ունինք նաեւ «թուպըրիլ» բայը, որ չկայ Հ. Աճառեանի մօտ, որ կը գործածուի յատկապէս եգիպտացորենի (կորեկ) անպտուղ թուփերուն ինչպէս նաեւ նիհար եւ վտիտ մարդոց համար։

— «Իւլիւշ — Շուրջ մէկ տարեկան էգ ուլ, որ դեռ չէ ծնած» (էջ 80)։ Հ. Աճառեանի մօտ, «ալոջ, ալիւշ, ալուշ, երկու տարեկան էգ ուլ»։

— «Ինճէուղ — Շուրջ մէկ տարեկան արու հորթ» (էջ 80)։ Նոյնը Հ. Աճառեանի մօտ. «Ընջուղ, ընջիւղ, ընճուղ, մեծ չկռտուած հորթ»։

— «Լուսանք — Պայտ։ Հաւանաբար լոյս բառէն կազմուած է. բայն՝ լուսնիլ, ալսինքն պայտել» (էջ 80)։ Նոյնը Հ. Աճառեանի մօտ. «լուսնել, պայտել»։

— «Խալում — Դումազգի՝ կլոր գլուխով եւ երկար պոչով, որուն գլխուն վրայ, երբ չորնայ, դռնակ կը բանան, կը դատարկեն ներսը ու կը գործածեն իբրեւ ջրաման» (էջ 80)։ «Խալում» կը նշանակէ նաեւ գլուխ կամ գանկ։ (Հ. Աճառեան, «Խալամ, անասունների չորցած գանկ»)։ Անոր

նմանութեամբ կոչուած է նաեւ դղմազգին:

— «Խամբէօլ — Փնջածեւ տերեւներով ոստ» (էջ 81):
Հ. Աճառեան ունի նախ «Խանփուլ, հրէական հագուստի վրայ
քղանցքից կախուած մի մաս»: Ապա ունի «Խանթուռ, ծոպ»:
Հաւանաբար «խանփուլ» եւ «խանթուռ» բառերու նմանու-
թեամբ, փնջածեւ տերեւներով այդ ոստը եղած է «խամբէօլ»:

— «Խուշտ — Մանր ճղիկ կամ մանրուքներ» (էջ 81):
Հ. Աճառեանի մօտ, «Խուշտ, չոր խոտ, խռիւ»:

— «Խուլլել — Սպառնական նայիլ» (էջ 81): Նոյնն է
Հ. Աճառեանի մօտ՝ «խուլոր» բառին տակ, որմէ կը կազմէ
«խուլորել, խուլրել, խուլլել», որ կը նշանակէ խոժոռ, խեթիւ
նայիլ, ծուռ ծուռ նայիլ:

— «Ծեղպ — Փայտէ ցանկապատ» (էջ 81): Նոյնը Հ.
Աճառեանի մօտ «Ծպեղ» բառին տակ, յիշուած «Ծիպղ» բա-
ռին հետ, որ կը նշանակէ ցանկապատ:

— «Կիւմ — Կանաչ ծղօտներէ շինուած կապ, որով կը
կապեն խուրճերը» (էջ 81): Նոյնը Հ. Աճառեանի մօտ. «Կեմ,
խոտէ չուան»: Կիւմը կը շինուի ցորենի կամ վարսակի ծղօտ-
ներով: Ցորենը կամ վարսակը տկար բուսած ըլլալով, երբ
հասակ չունին որպէս «կիւմ» գործածուելու, այն ատեն կա-
նաչ ծղօտներով կը պատրաստեն զայն:

— «Կուլըկ — Արմտիքի չափ մը, պարունակութիւնը
10 լիտր» (էջ 82): Տեսնել Հ. Աճառեանի մօտ երկու բառեր.
«Կուլըկ, մի տեսակ աման է փայտեայ, որ իբր չափ է գոր-
ծածուում». եւ կամ «Քիլակ, մի տեսակ չափ, որ առնում է
1/6 մարզան»:

— «Հալլէօճ — Առանձին քարի մը վրայ ուրիշ քարեր
շարելով շինուած բարձրութիւն» (էջ 82): Արդեօք բացատ-
րութիւնը գտնելու է «հաճլէք» բառին մէջ, որ կը նշանակէ
«հարս ու փեսային նստած գահաւորակը» (Հ. Աճառեան):

— «Հալլիլ — Նշան առնել. նաեւ հալեցնել» (էջ 82):
Կրնայ համապատասխանել հայիլ բային, որ կը նշանակէ
«ցածրից վերել նայիլ», մինչ նայիլ կը նշանակէ «վերելից
ներքեւ նայիլ» (տես Հ. Աճառեան):

— «Հայթ — Խոնաւութիւն» (էջ 82): Մուսալեռցիները
կ'ըսեն. — «Հայթ կունա՞յ», այսինքն՝ ցանուելիք արտը խո-

նաւութիւն (հետեւաբար յարմարութիւն) ունի՞ ցանուելու: «Հայթ» արմատն է հայթայթել բային, յարմարցնելու իմաստով, յարմարութիւն ունենալու իմաստով: (Տեսնել Հ. Աճառեան):

— «Հըպըլիլ — Հականեխել» (էջ 82): Արդեօ՞ք բացատրութիւնը գտնելու ենք Հ. Աճառեանի «Հպտիլ» բային մէջ, որու արմատը կը նշանակէ հտպիտ բառը, հետեւաբար «Հպտիլ» կը նշանակէ պաճուճուիլ, չպարուիլ:

— «Հըրրիք — Քիչիկ մը ալիւր կամ հատիկ, որ կը տրուի ջաղացպանին իբրեւ վճար աղալու: Արդեօք հերիք բա՞ռն է, քիչիկ իմաստով» (էջ 82): Կրնայ նաեւ արաբերէն հըր (ազատ) արմատէն կազմուած ըլլալ եւ նշանակել ազատօրէն տրուած այն ալիւրը կամ ցորենը, որ իբրեւ վարձք կը տրուի ջաղացպանին:

— «Ճօուր — Զիստ» (էջ 82): Նոյնը Հ. Աճառեանի մօտ. «Ճուռն, ծունկերից մինչեւ զիստ եղած մասը»:

— «Ճէիւլ — Կապերտ: Բայն՝ ճուլլել, այսինքն կապերտին անկիւնները ի մի բերելով վերցնել՝ թօթուելու համար» (էջ 83): Հ. Աճառեան ունի «Ճիլ, ջրոտ տեղեր բուսնող կնիւն, սէզ», որմէ կը պատրաստեն խսիրը, որ կը ծածկէ հաղաղակը, կամ գինիի ամանը: Մուսալեռեան բարբառով, «Ճէիւլը» կամ «Ճըլըկը» շինուած կ'ըլլայ սաւանի մը մեծութեամբ, տոպրակներու կամ քուրջերու միացումով: Անոր երեսը՝ մաքուր կտաւէ սաւան մը կարուած կ'ըլլայ եւ կը գործածուի ցորեն մաքրելու կամ ձաւար (կրկոտ) աղալու ատեն, որպէսզի աղցուած ձաւարը վրան թափի:

Իսկ «ճուլլիլ» կը նշանակէ ո՛չ միայն «ճէիւլ»ին անկիւնները ի մի բերելով վերցնել, այլ նաեւ չորս կողմերէն ապրանք, ուտելիք, պտուղ հաւաքել եւ տունը բերել լեցնել:

— «Ճիւրիլ — Հաւուն կամաց ու երկար ձայնով երգը» (էջ 83): Բաղդատել Հ. Աճառեանի ճողել բային հետ, որ կը նշանակէ «թռչունի պէս ձայներ հանել (կախարդի)»:

— «Մանգ՞ — Պակասամիտ: Արդեօք ֆրանսերէն *manquer* բառէ՞ն յառաջ եկած է» (էջ 83): Հայերէնի մէջ գոյութիւն ունի մանկ կամ մանգ բառը, որ կը նշանակէ նենգաւոր, խորամանկ: Արդեօք նոյն բառը Մուսալեռեան բարբառին

մէջ իմա^օստ փոխած է: Նոյն արմատով կայ նաեւ մանգ^օիլ բայը, որ ապշիլ կը նշանակէ:

— «Մըգ^օըզզիլ — Նեղ տեղէ մը ներս կամ դուրս սողոսկիլ, ծռելով եւ նաեւ գլուխը անցընելով» (էջ 83): Հ. Աճառեան «մուխ» բառի տակ ունի հետեւեալ բացատրութիւնը. «Բնիկ հայ բառ, որի նախնական իմաստն է լպրծուն, ապա մի նեղ տեղից ներս սողոսկիլ»: Կայ նաեւ Հ. Աճառեանի «մուղ» բառին տակ «Մլսկվիլ, արմատը մուղ, բազմութեան մէջ սողոսկելով մտնել»:

— «Մըլգ^օիլ — Առանց նկատուելու զգուշութեամբ հեռանալ» (էջ 83): Բայը ո՛չ թէ «մըլգ^օիլ» է, այլ «մըգ^օիլ» կամ «մխրիլ», այսինքն մուխի պէս անցնիլ երթալ անհետանալ:

— «Մըսսիլ — Ծծել» (էջ 83): Մըսսիլ կը նշանակէ պաղիլ եւ ոչ թէ ծծել: Ծծել բացատրութեան համար, հեղինակը պարտի ըսել եւ գրել «Մըսսիւլ»:

— Մըրբօուշ — Մորմենիի կամ նման փշաթուփերու միացում» (էջ 83): Հաւանաբար կազմուած է մոր եւ մոշ բառերու միացումով (նաեւ մորճ [մացառ] բառէն): Հ. Աճառեանի մօտ, մոր հոմանիշ է մոշի «մորենու պտուղը»:

— «Միրի — Թթու ջուր՝ սխտորով խառն: Կը գործածւի կերակուրի ընթացքին որպէս ախորժակի գրգռիչ» (էջ 84): Ո՛չ թէ թթու ջուր է՝ սխտորով խառն, այլ ազոխի հիւթով եւ սխտորով պատրաստուած ախորժաբեր հեղուկ է, որ կերակուրի հետ կը գործածէին մեր ծնողները:

— «Շուլլիլ — Կոշտ ձեւով կարել» (էջ 85): Բնիկ հայ բառ է: Խաչիկ Վրդ. Աթանասեան («Յանգարան եւ Թանգարան Հայ Լեզուի», Հայ Կաթ. Տպարան, Պէյրութ, 1961) հետեւեալ բացատրութիւնը կու տայ. «Կար — հարեւանցի կար, չուլալ, չուլուլ, քոթնոց: Եզերները ոլորելով կարել, խծպել, հարեւանցի կարել, չուլլել, քոթել»:

— «Պընտիլ — Ապսպրել: Արդեօք պնդել բա^օն է» (էջ 86): Տեսնել Հ. Աճառեանի մօտ «Պնգել, հրամայել» բայը, որ Մուսալեռեան բարբառին մէջ եղած է «Պընտիլ»:

— «Պուն — Մեղրախորիսիս կամ սակաւամիտ» (էջ 86): Նոյնը Հ. Աճառեանի մօտ. «Պան, կոլոր հաց, բլիթ,

նկանակ», «մեղրախորիսխ, մեղրահաց»:

— «Ջրղվա — Ազգերեր» (էջ 86): Հ. Աճառեանի մօտ «Զիւ, ջիղ, ուժ, զօրութիւն», որմէ կազմուած են ջիղ, ջղեայ բառերը: Տեսնել նաեւ «Ճուռն, ծունկէն մինչեւ գիտոր»: Կիւրիկեան ասպետներու վարտիքը կը կոչուէր «Ջաղջեր»: Աւելի յստակացնելու համար, ըսենք թէ մուսալեռեան բարբառով «Ջրղվա» կը նշանակէ մարդու երկու գիտներուն ներքնամասը:

— «Սուլըլուծ — Ամանը լեցուն, վրան բրգածեւ» (էջ 87): Հ. Աճառեանի «Սլուր, սուր, սրածայր: Կազմուած է սուր բառից՝ ուլ մասնիկով»:

— «Տիլլա — Որթատունկ» (էջ 87): Հ. Աճառեանի մօտ, «Տուրի, խաղողի որթ»:

— «Փուլուզ — Ամբողջ, ամբողջի մը մաս, որ ինքն իրմով ալ ամբողջ մըն է: Ինչպէս նուռին ներքին առանձին մասերը, հատիկներու խմբակները» (էջ 88): Այս բառը, մուսալեռեան բարբառին մէջ, կը նշանակէ մարդու աղտոտութիւն, աղտոտութենէն մաս մը առանձին: Բաղդատել Հ. Աճառեանի «Փին, աղը, կղկղանք» բնիկ հայ բառին հետ, որմէ Փնել բայը:

— «Քըթիթ — Պատուած կտաւեղէն, հագուստի կըտրրուանք, քուրջ» (էջ 88): Հ. Աճառեան. «Քթեթ, կտաւէ հասարակ զգեստ, հասարակ շորի կտոր»:

— «Քըմնիլ — Որսի վրայ նետուելու պատրաստ վիճակ. կատուին դիրքը՝ երբ մուկ մը նշմարած է» (էջ 88): Այս բայը կազմուած է «Քմին» արմատէն, որ ըստ Հ. Աճառեանի կը նշանակէ «զարան, թշնամու դէմ լարուած թակարդ»:

— «Քընթիլ — Ունի երկու իմաստ. յափշտակել եւ բռնկիլ» (էջ 88): Բաղդատել Հ. Աճառեանի «Ջնդել, շորթել» եւ «Ճունթ, ոստիւն» բառերուն հետ:

— «Քիչթիլ — Գնդակը կամ քարը նշանակէտին զըպցընել. նաեւ սուր քարին, երկաթին կամ փայտի գլխուն զարնելով՝ գետինը միւել զայն» (էջ 89): Մուսալեռեան բարբառին մէջ, Պիթիաս եւ Հապլաք գիւղերը «քիչթիլ» կը գործածեն զարնել բայի իմաստով: Իսկ միւս գիւղացիները «զարկիլ» կ'ըսեն: Հ. Աճառեան ունի «Քշտել, կտրել, կտրատել,

յապաւել», նաեւ «զարնել, հարուածել: Քշտան, հարուածող, զարկան (անասուն)»:

*

• «ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ ՄՈՒՍԱ-ԼԵՐԱՆ ԲԱՐԲԱ-ՌԻՆ ՄԷՋ» բաժինին մէջ պիտի փորձենք անգամ մը եւս եւրոպական կարծուած կարգ մը բառերուն ծագումը ստուգել:

— «Պիպուր - Piper, ծուղակով թռչուն որսալ» (էջ 91): Աւելի ճիշդ է մէջբերել ֆրանսերէն միւս բառը՝ pipée, որ կը նշանակէ «սրինգով թռչնորսութիւն, պիպորսութիւն»: Սակայն Պիպուր բառին արմատը ֆրանսական չէ, այլ «Պիպոս, մի տեսակ սուրբ թռչուն, մի տեսակ արտոյտ» (Հ. Աճառեան), որմէ կազմուած է նաեւ «պիպորսութիւն» բառը:

— «Դուս (tasse) — Գաւաթ, ըմպանակ» (էջ 92): «Դուս» մուսալեռեան բարբառին մէջ կը նշանակէ պղինձէ փոքր աման, որ ջուր խմելու համար կը գործածուէր: Հ. Աճառեանի մօտ, «Թաս, հեղուկների փոքր աման, բաղնիսի թաս»: «Դուս» բառը ոչ թէ ֆրանսերէնէ անցած բառ է, այլ հայերէն թաս բառն է, աղաւաղուած, ինչպէս որ պատը եղած է «պուտ», հացը եղած է «հուց», եւայլն:

— «Կութ (goutte) — Կաթիլ» (էջ 91): Հայերէն «Կաթ, չիթ, կայլակ, կաթիլ» (Հ. Աճառեան) բառն է «կութ»ին ծագումը, որ կը կորսուի զարերու հնութեան մէջ եւ կը նոյնանայ հին ազգերու նոյնանուն բառերուն հետ եւ որոնք «բոլորն ալ նշանակում են կաթիլ» (Հ. Աճառեան):

— «Թուռ (toreau) — Յուլ» (էջ 91): Մուսալեռեան բարբառին մէջ՝ «Թուռ» չի նշանակեր ցուլ, այլ հաւերու թառ: Իսկ ցուլին կ'ըսեն «Թուրու»:

— «Գէուփ (coupe) — Կ'ըսուի ժայռերու կամ սալաքարերու վրայ եղած բացուածքներուն, ուր ջուր կ'ամբար-ւի» (էջ 91): Հարկ չկայ այս բառին ծագումը փնտռել ֆրանսերէնի մէջ: Հ. Աճառեան. «Գուփ, հոր, փոս, ջրի գուփ, փոս տեղ»:

— «Թըմպիլ (tomber) — Իյնալ (ունի^նք այս բառը)» (էջ 91): Այս բայը բնաձայն բառերու կը պատկանի: Տես Հ. Աճառեան. «Թըմբալ, ընկնելու ձայն»:

— «Փիւրճիլ (purger) — Մաքրել, փետրատել» (էջ 92):

Ֆրանսերէնի մէջ, բնաւ փետրատելու իմաստ չունի, այլ կը նշանակէ գտել, սրբել, քաւել: Իսկ Հ. Աճառեանի մօտ ունինք «Փեճոն» բայը, որ կը նշանակէ «խոտը փրցնելով քաղել»: Զայնափոխութեան օրէնքով, «Ե»ը փոխուած է «Ի»ի: Նոյն ձեւով՝ «տէր»ը կ'ըլլայ «տիւր», «գէր»ը կ'ըլլայ «գիւր», «վեր»ը կ'ըլլայ «իվիւր», մուսալեռեան բարբառով: Նոյն բարբառով կ'ըսուի նաեւ. «Փիւրճի գայրկ մը խիւտ ասնէուց» (այսինքն, քաղէ գիրկ մը խոտ անասուններուն):

*

• «ԲՆԱԶԱՅՆ ԲԱՌԵՐ» բաժնին մէջ, Թ. Հապէշեան տեղտեղ անճիշդ բացատրութիւններ տուած է: Պիտի փորձենք զանոնք ամբողջացնել:

— «Գ՞ըժժիլ — Այրելու ատեն որեւէ բանին «ղը՛ժ» ձայնը» (էջ 93):

Գ՞ըժժիլ կը նշանակէ կրակէն կամ արեւէն այրիլ: Ապտակէն յառաջացած ցաւին կ'ըսուի գ՞ըժժիլ: Օրինակ. «Կծծագըդ գ՞ըժժեուծ, ունքվեր գ՞ըժժեուծ (մագերդ այրած են, ունքերդ այրած են): Սաստիկ պաղէն յառաջացած ցաւին կամ այրուածքին ալ կ'ըսեն գ՞ըժժիլ. «Պաղին ակժվես գ՞ըժժից (պաղէն ականջներս այրեցան):

— «Գ՞ըրըթթիլ — Խմելու ատեն կոկորդին հանած ձայնը» (էջ 93): Գ՞ըրըթթիլ, ո՛չ թէ խմելու ատեն կոկորդին հանած ձայնն է, այլ անյագօրէն խմելն է: Իսկ խմելու ատեն կոկորդին հանած ձայնին կ'ըսեն «գ՞առնդ», որ կը նշանակէ նաեւ ումպ, որուն բայը կ'ըլլայ Գ՞ընդիլ, ըմպել: Օրինակ. «Գ՞ըրըր՞թ գ՞ըրըր՞թ» կանչեն անասուններուն, երբ ջուր կը խմեն:

— «Զամպըրտիլ — Ջուրին մէջ քալած ատեն ելած ձայնը» (էջ 94):

Զամպըրտիլ կը նշանակէ կոխկրտել, ցանքերուն մէջէն անցնիլ՝ ցանքերը կոխկրտելով: Կը նշանակէ նաեւ ջուրի մէջէն քալելով անցնիլ (եւ ոչ թէ քալած ատեն հանած ձայնը):

— «Խըչչիլ — Հոսող ջուրին ձայնը, կամ ծառերուն հոսկէն հանած ձայնը» (էջ 94): Խըչչիլ կ'ըսուի հոսող ջուրին, երբ ան բարձր տեղերէ կու գայ: Կ'ըսուի ջրվէժի ձայնին: Կ'ըսուի նաեւ բարձր ծառերուն համար, որոնք երբ կտրուին՝

իյնալու ատեն ձայն կը հանեն: Հուսկ կ'ըսուի սաստիկ անձ-
րեւի հանած ձայնին, ինչպէս նաեւ ծովու ալիքներուն հանած
ձայնին:

— «**Խըրրիլ** — Քնանալու ատեն կոկորդին հանած ան-
հաճոյ ձայնը, խոմրոցը. նաեւ գետնի վրայէն առարկայ մը
քաշելու ատեն ելած ձայնը» (էջ 94): **Խըրրիլ** կը նշանակէ
խորդալ, ո'չ թէ խորդալու ձայնը: Կը նշանակէ նաեւ առար-
կայ կամ անասուն քաշելով՝ ետեւէն տանիլ: Կ'ըսուի նաեւ
այն մանուկներուն մասին, որոնք իրենց մօր քղանցքին
կառչած, անոր քայլերուն կը հետեւին: — «**Չառ^ո Խըրրիս**
գար չուճառք կըռնեկդ» (այսինքն՝ ինչո՞ւ ետեւէդ կը տա-
նիս այդ մանուկը):

— «**Գ^ոըրթիլ** — Մկրատով որեւէ բան կտրելու ատեն ե-
լած ձայնը» (էջ 93): Կը նշանակէ մկրատով բան մը կտրել,
ըլլա՛յ մագերը (սափրել), ըլլա՛յ ծառերը (յօտել), ըլլա՛յ ոչ-
խարները (խուզել):

— «**Թըփիլ** — Բարձր տեղէ անկումի ձայն» (էջ 94):
Կը նշանակէ բարձր տեղէ մը վար ցատքիլ: Կ'ըսուի նաեւ
«վազդիլ»:

— «**Ճըմպըրտիլ** — Ջուրին մէջէն քալելու ատեն ելած
ձայնը՝ (էջ 94): Կը նշանակէ ջուրի մէջ կեցած՝ ոտքերը կամ
ձեռքերը արագօրէն մխել եւ հանել:

— «**Պըգ^ոըլտիլ** — Եռալու ատեն պղպղակներուն հա-
նած ձայնը» (էջ 94): Կը նշանակէ ակի ջուրէն դուրս ժայթ-
քիլը: Կը նշանակէ կեցած վայրին մէջ ինքիր վրայ շարժիլ,
հանդարտ չմնալ: Կ'ըսուի որդերու համար, որոնք պտուղ-
ներու կամ նեխած կերակուրին մէջ կ'ըլլան. «**Վիւրդընիւր**
կէու պըգ^ոըլտէունի» (այսինքն՝ որդեր կը շարժին անոնց
մէջ):

— «**Քարփութ** — Սալաքարով շինուած ծուղակին քարի
անկումէն յառաջացած ձայնը» (էջ 95): Քարփութ կը նշա-
նակէ ծուղակ կամ թակարդ, ըլլա՛յ սալաքարէ, ըլլա՛յ տախ-
տակէ կամ երկաթէ թելով շինուած. «**Քարփութ լարի, հախին**
արի» (այսինքն՝ ծուղակ լարէ, յաղթանակէ իրեն. միայն
նպատակիդ հասիր):

Ունինք նաեւ «**քարփութիլ**» բառը, որ կը նշանակէ ըն-
կոյզին կանաչ կեղեւը հանել:

• «ԱՌԱՇՆԵՐԻՆ ԵՒ ԱՍՈՅԹՆԵՐԻՆ» բաժնին մէջ,
հետեւեալ ճշգրտմաները կարելի է ընել.

— «Ագ^օրուպ մը ծառիր, Սունկ^օրա զուաչքդ կը հանի
(ազոաւ մի՛ պահեր, վերջը աչքդ կը հանէ)» (էջ 102):

Մուսալեռեան բարբառին մէջ, Ագ^օրուպ կը նշանակէ
կարիճ, զոր միայն Հապլաք եւ Պիթիաս գիւղերու ժողովուր-
դը կը գործածէ: Միւս գիւղացիները «կիւրկիւրագա» կ'ան-
ւանեն զայն: Մէջբերուած ասոյթին ագ^օրուպը պէտք է կա'մ
թարգմանել «կարիճ» եւ ըսել «Կարիճ մի՛ պահեր», եւն. եւ
կա'մ ագ^օրուպ բառը փոխարինել «ազոուլ»ով:

— «Վիտէուց ճամբըք ուրթիլ (ոտքի ճամբայ երթալ):
Արտաքնոց (կամ դաշտերը) երթալ, բնական պէտքը գո-
հացնելու համար» (էջ 123):

«Վիտէուց ճամբըք ուրթիլ» կամ «Վիտէուց ճամբըք
անցու» ասոյթը սխալ է թարգմանել «ոտքի ճամբայ երթալ»,
որովհետեւ հոս, «վիտէուց» բառը ուրիշ նշանակութիւն ու-
նի. «վիտէուց» կը նշանակէ շապրնկեր, հետեւաբար «վի-
տէուց ճամբըք» կը նշանակէ «վարտիքի ճամբայ», այսինքն
բնական պէտքի համար բաղնիք անցնիլ կամ տեղ մը առանձ-
նանալ: «Վիտէուց» բառը միայն այս պարագային կը գոր-
ծածուի, եւ՝ իզական սեռի ներկայութեան...:

*

• «ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ»
բաժնին անդրադարձումները պիտի բաժնենք երկու կէտե-
րու. — Բայերու եւ յոգնակերտ մասնիկներու:

Ա. Բ Ա Յ Ե Ր

Խօսելով մուսալեռեան բայերու առանձնայատկու-
թեանց մասին, Թ. Հապէշեան կ'ըսէ. «Բոլոր բայերու բոլոր
եղանակներու եւ ժամանակներու եզակի առաջին դէմքերը
Մ գիրով կը վերջանան: Օրինակ. Կու կարդում (կը կարդամ)
— Կու կարդայրըմ (կը կարդայի) — Պըր կարդայրըմ (պիտի
կարդամ) — Կարդացամ (կարդացի) — Պըր կարդում (պիտի
կարդամ) — Թը կը կարդում (եթէ կարդամ) — Թըղ կարդում
(թող կարդամ) — Թըղ կարդայրըմ (թող կարդայի)» (էջ 99):

Հոսս պէտք է ճշգրել. այս օրէնքին կը հետեւին ո՛չ բոլոր ժամանակները, ո՛չ ալ բոլոր եղանակները: Այսպէս.

Անկատար՝ Կէու կարգոր (կը կարգայի) — Կատարեալ՝ Կարգացայ (կարգացի) — Անկատար Ապառնի՝ Պըր կարգոր (պիտի կարգայի) — Ստորադասական՝ Թը կը կարգոր (եթէ կարգայի) — Ըղձական՝ Թըղ կարգոր (թող կարգայի):

Անորոշ եղանակներ. Աներեւոյթ՝ Կարգիլ — Ներկայ Ընդունելութիւն՝ Կարգիլու, Կարգուղ (կարգալով, կարգացող) — Անցեալ Ընդունելութիւն՝ Կարգածից, Կարգացէիր (կարգացած, կարգացեր) — Ապառնի Ընդունելութիւն՝ Կարգիլաք, Կարգիլը (կարգալու, կարգալիք):

Մուսալեռեան բարբառին մէջ բայերը մէկ լծորդութիւն ունին. ԻԼ: Բոլոր բայերը այս օրինակին կը հետեւին:

Բ. ՅՈՓՆԱԿԵՐՏ ՄԱՍՆԻԿՆԵՐ

Թ. Հապէշեան կ'ըսէ. «Բարբառին մէջ տարօրինակօրէն չատ են յոգնակերտ մասնիկները: Արդեօք նախագրաբարեան ժողովրդական լեզուի⁶⁶ն յատուկ էին, որ գրաբարին անցումի ատեն աւելորդ նկատուած են ու ջնջուած» (էջ 100):

Եւ հոս ցանկը կու տայ զանազան յոգնակերտ մասնիկներուն, յատուկ օրինակներով:

Յոգնակերտ մասնիկներու այս էջին մէջ, նախ պիտի կատարենք ճշգրտմներ Թ. Հապէշեանի էջերուն վրայ, ապա աւելցնենք նոր տուեալներ:

ա. ճշգրտմներ

Թ. Հապէշեանի այս ցուցակին դիմաց, ընթերցողը, եթէ մուսատաղցի չէ, պիտի չիմանայ վերոյիշեալ բառերուն եզակին: Մենք կու տանք անոնց եզակիները:

1) ԻՐ յոգնակերտով. Տուտ, Տատիր (Հայր, Հայրեր) — Մար, Միրիր (մայր, մայրեր) — Ծուվ, Ծուվիր (ծով, ծովեր):

2) ՆԻՐ յոգնակերտով. Տղու, Տղաք (տղայ, տղաներ) — Աչկէն, Աչկընիր (աղջիկ, աղջիկներ):

ՆԻՐ յոգնակերտին որպէս օրինակ մէջբերուած այս երկու բառերուն, հեղինակը տուած է սխալ յոգնակիներ:

Տղու (տղայ) բառին յոգնակին տրղըննիր չէ, այլ տղաք: «Տըղըննիր»ը յոգնակին է տրղըկ (տղեկ) բառին: Նմանապէս, աշկէն բառին յոգնակին աշկըննիր չէ, այլ աշկընիր: Փոքրացնող ըկ (ակ) մասնիկով բառերուն յոգնակին կ'ըլլայ ԸՆՆԻՐ:

3) ԱՔ յոգնակերտով. Մաքա, Մաքաք (մաքի, մաքիներ) — Իգգա, Իգգաք (այգի, այգիներ):

4) ԱՆՔ յոգնակերտով. Մուտ, Մատանք (մատ, մատեր) — Պուտ, Պատանք (պատ, պատեր):

5) ՎՈՒՆ յոգնակերտով. Իրիս, Իրըսվուն (երես, երեսներ) — Թիւ, Թիւվիրք կամ Թիւվրվուն (թեւ, թեւեր):

6) ՎԱ յոգնակերտով. Ձառ, Ձիւովա (ձեռք, ձեռքեր) — Վըտ, Վըտվա (ոտք, ոտքեր):

7) ՏԱ յոգնակերտով. Ծանավուր, Ծանավարտա (զազան, զազաններ) — Հիծուն, Հիծընտա (հեծան, հեծաններ):

8) ՆԱ յոգնակերտով. Փիտուտ, Փիտատնա (բրիչ, բրիչներ) — Ինսան, Ինսաննա (մարդ, մարդեր):

9) ՏՈՒՆ յոգնակերտով. Վարիւծ, Վարըցտուն (զաւազան, զաւազաններ) — Թիպըք, Թիպըքտուն (շնագայլ, շնագայլեր):

10) ՏԱՔ յոգնակերտով. Խիւշիւր, Խիւշըրտաք (մեծ, մեծեր) — Աղբար, Աղբըրտաք (եղբայր, եղբայրներ):

Բ. Նոր տուեալներ

Մուսատաղի բարբառը, ինչպէս տեսանք, ունի հետեւեալ յոգնակերտ մասնիկները. ԻՐ, ՆԻՐ, ԱՔ, ՆԱ, ՆՆԻՐ. ԱՆՔ, ՎԱ, ՎՈՒՆ, ՏԱ, ՏԱՔ, ՏՈՒՆ, ԸՔ:

ԻՐ — Միավանկ բառերը ընդհանրապէս ԻՐ յոգնակերտ մասնիկը կ'առնեն. Ծուռ, Ծառիր (ծառ, ծառեր) — Քուր, Քարիր (քար, քարեր) — Հուց, Հացիր (հաց, հացեր):

ՆԻՐ — Կան միավանկ բացառութիւններ, որոնք ՆԻՐ յոգնակերտ մասնիկը կ'առնեն, իրենց գրաբարեան ծագումին պատճառով (մուկն, ձուկն, կաթն). Մակ, Մըկնիր (մուկ, մուկեր) — Ձակ, Ձըկնիր (ձուկ, ձուկեր) — Կէթ, Կաթնիր (կաթ, կաթեր):

Ընդհանրապէս բոլոր բառերը, որոնք եզակիի մէջ ԸԿ վերջավանկ ունին եւ այդ ԸԿ մասնիկը ոչ փոքրացնող մասնիկ է, այլ տակի իմաստ ունի, իՐ յոգնակերտ մասնիկը կ'առնեն: Օրինակ. Շըրտըկ, Շըրտակիր (ժայռատակ) — Ակժտըկ, Ակըժտակիր (ականջատակ) — Ծամտըկ, Ծամտակիր (ծամատակ, ծոծրակ):

Նմանապէս իՐ յոգնակերտ մասնիկը կ'առնեն բոլոր այն բազմավանկ բառերը, որոնք եզակին իՅ վերջավանկը ունի: Օրինակ. Քամաննից, Քամաննիցիր (գետնախնձոր, գետնախնձորներ) — Պարտընից, Պարտընիցիր (բարտինոց, բարտինոցներ):

ՎԱ — Կարգ մը միավանկ բառեր ՎԱ յոգնակերտ մասնիկը կ'առնեն. Իշ, Իշվա (էշ, էշեր) — Ծըկ, Ծակվա (ծակ, ծակեր) — Տըք, Տաքվա (կոթ, կոթեր) — Վըրք, Վարքվա (տակ, տակեր):

Բոլոր այն բառերը, որոնք մարդու մարմնի զգայարանքները ցոյց կու տան, ՎԱ յոգնակերտ մասնիկը կ'առնեն. Աչք, Իշվա (աչք, աչքեր) — Վըտ, Վըտվա (ոտք, ոտքեր) — Ձառ, Ձիւռվա (ձեռք, ձեռքեր) — Քենթ, Քընթա (քիթ, քիթեր):

Շատ քիչ են այն բառերը, որոնք ՎՎԱ յոգնակերտ մասնիկը կ'առնեն. Շէօուն, Շըվվա (շուն, շուներ) — Տէուն, Տըվվա կամ Տընվա (տուն, տուններ):

ԱՔ — Բոլոր բառերը, որոնք Ա ձայնաւորով կը վերջանան, ԱՔ յոգնակերտ մասնիկը կ'առնեն: Մաքա, Մաքաք (մաքի, մաքիներ) — Իզգա, Իզգաք (այգի, այգիներ) — Կեղիցա, Կեղիցաք (եկեղեցի, եկեղեցիներ): Նմանապէս բոլոր վայրի կամ պտղատու ծառերուն յոգնակին կ'ըլլայ ԱՔ մասնիկով. Տանծինա, Տանծինաք (տանձենի, տանձենիներ) — Փիճա, Փիճաք (նոճի, նոճիներ) — Պարտա, Պարտաք (բարտի, բարտիներ):

ՆԱ — Բոլոր բառերը, որոնք իրենց եզակիին մէջ Ա, Ան, Ար, Աք, Են, Էվ, Էօլ, Էօկ, Էօր, Ըմ, Էուխ, Իլ, Իդ, Իւդ, Իւր, Իք, Ու, Ում, Ուն, Ուշ, Ուպ, Ուս, Օուր վերջավանկերը ունին, ՆԱ յոգնակերտ մասնիկը կ'առնեն: Օրինակներ. Իլկըմէօլ, Իլկըմիւնա (սերկեւիլ, սերկեւիլներ) —

Շուրպու, Շուրպինա (ապուր, ապուրներ) — Փաշտամալ, Փաշտամալնա (պաշարաման, պաշարամաններ) — Նանկար, Նանկարնա (պնակ, պնակներ) — Փրփօր, Փրփուրնա (փրփուր, փրփուրներ) — Խուբուր, Խուբրնա (արտ, արտեր) — Լըլվու, Լըլվանա (լուբիա, լուբիաներ) — Թըմպակ, Թըմկընա (թմբուկ, թմբուկներ) — Քարթուշ, Քարթուշնա (քարաթոշ, քարաթոշներ) — Հիրեն, Հիրըննա (հերիւն, հերիւններ) — Սագուն, Սագուննա (ժագէթ, ժագէթներ) — Բիկիդ, Բիկըդնա (բոկեդ, բոկեդներ) — Խանծիդ, Խանծըդնա (խանձող, խանձողներ) — Բիւվիւր, Բիւվրնա (գամ, գամեր) — Գալիւն, Գալիւննա (ծխամորճ, ծխամորճեր) — Վարժապիտ, Վարժապիտնա (վարժապետ, վարժապետներ) — Հուվիւ, Հուվրվնա (հովիւ, հովիւներ) — Աւլան, Աւլաննա (առիւծ, առիւծներ) — Մըրջէաուժ, Մըրջումնա (մըրջիւն, մըրջիւններ) — Քըլըմ, Քըլըմնա (կարպետ, կարպետներ) — Գըլէուխ, Գըլխընա (գլուխ, գլուխներ) :

Նմանապէս ՆԱ յոգնակերտ մասնիկը կ'ոճենան բոլոր միւս օտար բառերն ալ, որոնք Ա ձայնաւորով կը վերջանան. Քիւրսա, Քիւրսա, Քիւրսինա (աթոռ, աթոռներ) — Քիւփրա, Քիւփրինա (կամուրջ, կամուրջներ) :

Նմանապէս, այն բառերը, որոնց եզակին ԸԿ վերջավանկով է (եւ այդ մասնիկը ո'չ փոքրացնող մասնիկ է, ոչ ալ տակի իմաստ ունի), անոնք եւս ՆԱ յոգնակերտ մասնիկը կ'առնեն: Օրինակ. Քութրկ, Քութակնա (կոճղ, կոճղներ) — Թուփրկ, Թուփրկնա (կնիւն, կնիւններ) — Խանտըկ, Խանկընա (ձոր, ձորեր) :

ԸՆՆԻՐ — ԱԿ վերջավանկով բառերը ԸՆՆԻՐ յոգնակերտ մասնիկը կ'առնեն: Օրինակ. Խըսսակ, Խըսսըննիւր (խցիկ, խցիկներ) — Պուտակ, Պուտըննիւր (պտուկ, պտուկներ) :

Փոքրացուցիչ ԸԿ վերջավանկով կազմուած բառերը ԸՆՆԻՐ յոգնակերտը կ'առնեն: Օրինակ. Աղբիրակ, Աղբիւրըննիւր (աղբիւրակ, աղբիւրակներ) — Պաղջիկակ, Պաղջիկըննիւր (պարտէզիկ, պարտէզիկներ) :

Նմանապէս, ԸԿ վերջավանկով բառերը: Օրինակ. Պաղջրկ, Պաղջըննիւր (պարտէզ, պարտէզներ) — Մանուշրկ, Մանուշըննիւր (մանուշակ, մանուշակներ) :

ԸՔ — Բոլոր Ի ձայնաւորով վերջացող եզակի բառերը
ԸՔ յոգնակերտ մասնիկը կ'առնեն: Օրինակ. Պախրի, Պախ-
րըք (եզ, եզներ) — Էրմանի, Էրմանըք (Հայ, Հայեր) —
Մարոնի, Մարոնըք (մարոնցի, մարոնցիներ):

ՏԱ — Բոլոր Ուն վանկով վերջացող եզակի բառերը
ընդհանրապէս ՏԱ յոգնակերտը կ'առնեն: Օրինակ. Չըվուն,
Չըվանտա (չուան, չուաններ) — Դիւրձուն, Դիւրձընտա
(դերձան, դերձաններ) — Միմէուն, Միմընտա (կապիկ,
կապիկներ):

• Մուսատաղեան բարբառին մէջ, աւնֆ, տաֆ, տուն
չատ քիչ գործածուած յոգնակերտ մասնիկներ են, զորս մի-
այն վարժութեամբ կարելի է սորվիլ: Այսպէս.

ԱՆՔ — Լիւռ, Լիւռուանք (լեռ, լեռներ) — Ասէուն,
Ասսանք (անասուն, անասուններ) — Ումպ, Ամպանք (ամպ,
ամպեր) — Մուտ, Մատանք (մատ, մատներ) — Ձէօն, Ձիւ-
նանք (ձիւն, ձիւներ):

ՏԱՔ — Մինծ, Մինծըրտաք (մեծ, մեծեր) — Աղվիր,
Աղվըրտաք (աղուոր, աղուորներ) — Աղբար, Աղբըրտաք
(եղբայր, եղբայրներ):

ՏՈԻՆ — Իջէօլ, Իջըլտուն (ոջիլ, ոջիլներ) — Խուրուզ,
Խուրըզտուն (աքլոր, աքլորներ):

ՎՈԻՆ — Բոլոր այն բառերը, որոնց եզակին իւրֆ,
իս, իւց, իւր վերջավանկով է, ՎՈԻՆ յոգնակերտ մասնիկը
կ'առնեն: Օրինակ. Տիւնիւրք, Տիւնիւրքվուն (տանիք, տա-
նիքներ) — Քթիւց, Քթըցվուն (կողով, կողովներ) — Ի-
րիս, Իրիսվուն (երես, երեսներ) — Ինկիւր, Ինկըրվուն
(ընկեր, ընկերներ):

*

• «ԹՌՁՈԻՆՆԵՐՈՒ ԱՆՈԻՆՆԵՐ» բաժնին մէջ, Թ.
Հապէշեան չէ յիշած հետեւեալ անունները.

Ադուվնա (աղաւնի), Ագոուվ (ագռաւ), Ապըլպուլա
(արաբական սոխակ), Արտէօտ (արտոյտ), Գալէօշ ծիւծիւռ
(մեծ ծիծեռնակ), Գարնուն (բազէէն մեծ թռչուն, որ գար-
նան կը յայտնուի), Գըզլար գուշքը (սեւ եւ ճերմակ փե-
տուրներով թռչուն, որուն գլխուն վրայ երկու փետուրներ

բարձրացած կ'ըլլան), Դիւնդ (գորշ եւ ճերմակ փետուրներով թռչուն, որ միայն աշնան կ'երեւի եւ ձայնին նմանութեան վրայ սոյն անունը դրուած է), Թագաւիր սումմուն (արքայական սարեակ), Իլանճա (գիշատիչ մեծ թռչուն), Կափուվ (կաքաւ), Ճինճըղակ (ճնճղուկ), Մեղուափուվ (մեղուաքհաւ, մեղուաքաղ, մեղու ուտող թռչուն), Միւծիւռ (ծիծեռնակ), Շահան (բազէէն աւելի մեծ եւ հպարտ թռչուն), Լակիլակ (արագիւ), Թարփուշվիր կամ Ջրրան արտէտ (գլխուն վրայ բարձր փետուրներով արտոյտ, որ արեւածագէն առաջ կ'երգէ), Ուրտակ (վայրի բաղ), Եաշիլ (վայրի բաղին մեծ տեսակը), Գարագիգ (գորշ փետուրներով թռչուն, որ կ'ապրի գետերու եզերքը), Ջարգուր (սեւ ու կապոյտ փետուրներով թռչուն, որ միշտ խումբով կը շրջի), Պըրը Խուրոզըֆ կամ Չաւըշակ (հոպոպ), Դըգգան (ծիտի մեծութեամբ գորշ փետուրներով թռչուն, որ ծառի վրայ գրեթէ չի նստիր), Ցիրընը ձագագ (ցորենի թռչուն, որ միայն ամառնային եղանակին կ'երեւի), Պըլպէօլ (սոխակ), Ճակ (ճայ), Սիվ ցկակ (ճային փոքր տեսակը, որ խումբով կը շրջի), Տատըկ (տատրակ), Ջըրը մեղուափ փուվ (մեղուաք հաւի գոյներով թռչուն, որ միայն գետակներու վրայ կ'ապրի), Ջըֆզըֆան (ծիտի մեծութեամբ թռչուն, որ կ'ապրի լճացած ջուրերու եզերքը), Ճըրըտանակ (լորի մեծութեամբ թռչուն, որ իր շատ արագ վազելուն համար ստացած է այդ անունը. ցըրըտիլ = վազել), Չիւր հաւակ (անապատի հաւիկ), Ֆըսֆըսակ (շատ փոքր թռչուն, որուն ձայնին յարմարցուած է անունը):

Թովմաս Հապէշեանի շահեկան հատորին հետքերով մեր կատարած ամբողջացումի եւ ստուգումի այս աշխատանքը, կը կարծենք, ծառայութիւն մըն է մատուցուած ուղիղ լեզուաբանութեան եւ մուսալեռեան բարբառին հետագայի ամբողջական ուսումնասիրութեան:

ՅԱԿՈՒ ԲԱՄՊԱԿԵԱՆ
Այննար 1991

Յակոբ Բամպակեան ծնած է Մուսա Լեռ, 1930ին: Հայրը՝ մըշակ: Յանախած է տեղւոյն ազգային վարժարանը: Մանկապարտեզէն առաջին դասարան չփոխադրուած՝ սրտին վրայ ճնշմամբ է 1939ի ահաւոր տարագրութիւնը:

Այնճար հաստատուելէ ետք, 1941ին, մէկ տարի յանախած է ազգային «Յառաջ» վարժարանը, եւ հինգ տարի՝ տեղւոյն Հայ Կաթ. վարժարանը: Իբրեւ բազմամեամ ընտանիքի զաւակ, չէ կրցած գոհացում տալ իր ուսումնասէր հոգիին:

1956էն սկսեալ, գրած է չափածոյ թէ արձակ էջեր, որոնք հրատարակուած են ՄԱՍԻՍ Շաբաթաթերթին, ԱԻԵՏԻՓ ամսաթերթին, ինչպէս նաեւ ՌԱՀՎԻՐԱՅ պարբերաթերթին մէջ, Պէյրութ:

Կը բնակի Այնճար եւ կը գրադի հողամշակութեամբ, անոր միացնելով իր բնատուր ձիրքը ընթերցասիրութեան եւ գրական պրպտումներու:

Այս էջերով մեր հրատարակած յօդուածը, գրախօսականէ մը աւելի, լեզուական ճշդումներու, որոնումներու փունջ մըն է, որ կը հայի Մուսա Լեռան քարքառին, որ վերջին մնացորդներէն է մեր քարքառային հարուստ անցեալէն:

FEATURES OF THE ARMENIAN DIALECT USED IN DJEBEL MOUSSA

Hagop Pambakian

This is a critical review of the book written by Thomas Habachian and entitled «The ancestral echoes of Djebel Moussa» (Les échos ancestraux de Djébel Moussa, Beirut, 1986).

The book deals with the various linguistic, ethnological, cultural and folkloric aspects of Armenians living in Djebel Moussa (Turkey).

The author of this paper re-examines critically some linguistic analysis, corrects mistakes, adds further examples concerning the dialect and proposes alternative explanations, using mainly the «Analytical Dictionary» of Professor H. Adjarian.

This is a praiseworthy contribution to a better understanding and to the preservation of Armenian dialects which are close to extinction.
